

Szibéria néprajza és a város

Akik kimaradtak az összefoglalókból

Nagy Zoltán

PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék

A Szibériával foglalkozó néprajzi antropológiai irodalom elsősorban a réntartókkal, a vadászokkal, esetleg a halászokkal és állattartókkal foglalkozik, kutatási témái közül szinte hiányzik a város, mint terep, téma tárgyalása, holott más régiók esetében mára a város az egyik legfontosabb etnológiai terület. Arányait tekintve alig van írás, ami célzottan, és nem csak érintőlegesen foglalkozik az arktikus városokkal, a városi lakossággal. (Üdítő kivételnek számít pl.: Bloch 2005; Humphrey 2010; Stammer 2005; Stammer–Eilmsteiner–Saxinger 2010; Ventsel 2005) Ennek az irodalomnak a jelentős része is elsősorban csak a városba költözést és az ezzel kapcsolatos kérdéseket, problémákat érinti, de magával a városi lakossággal gyakorlatilag nem foglalkoznak (Szlezkin 2008: 32–396). „Ha áttekintjük az 1990-es és 2000-es évek disszertációinak és monográfiáinak listáját, amik az Orosz Föderáció szibériai és északi népeiről íródtak, akkor feltűnő, hogy szinte kivétel nélkül a réntenyésztőkről szólnak, néhányban a vadászokról, ritkán pedig a falusiakról írnak, gyakorlatilag kivételt jelentenek azok az írások, amelyekben a nagyobb települések lakosairól esik szó, de soha nem a városiakról” (Funk 2011: 3). Ez az állítás hatványozottan igaz az orosz néprajzi szakirodalomra.

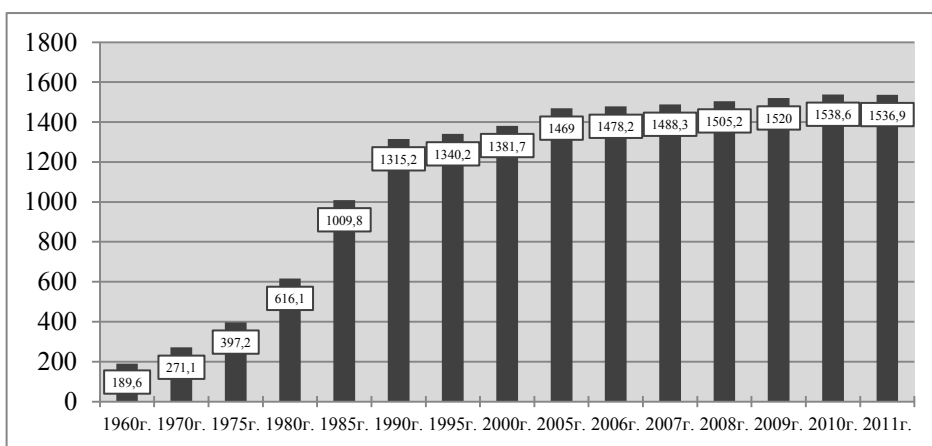
A obi-ugor nyelvű népekkel foglalkozó néprajzi szakirodalom hasonlóan negligálja a városi tematikát. Itt az – általa is kutatott, ezért a tanulmány fókuszába helyezett – hantikról elsősorban csak mint tajgai halász vadászokról és tundrai réntartókról olvashatunk, akik csumokban, maximum boronaházakban laknak, nyers húst esznek, sámánokat hallgatnak. Ugyan a történeti változásokról mindenki megemlékezik, de az áttekintésüknél szinte kizárólag archaikus jelenségekről esik szó –még az utolsó magyar nyelvű összefoglalásban is (Kerezi 2009). A napjainkkal foglalkozó művekben ugyan szinte mindenhol megemlítik a városba költözést, és az ezzel kapcsolatos kérdéseket, problémákat, de magával a városi lakossággal gyakorlatilag nem foglalkoznak (Kivételt jelentenek magyarul: Kerezi 2001; 2012). Ellentmondás feszül tehát a hantikról alkotott archaizáló képünk között, és aközött, hogy Szibériát ma már elsősorban ipari tájként kell értelmeznünk, ahol az urbanizáció szintje kirívóan magas.

1. Akik kimaradnak az összefoglalókból

Szibériában 1955 és 1975 között 800 új város született (Funk 2011: 3). A régióban a városi lakosság száma és a teljes lakossághoz viszonyított aránya folyamatosan és exponenciálisan nő. A hantik többsége által lakott Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra lakossága az 1960-as évektől kezdve minden tíz évben másfélszeresére, duplájára nőtt, ami itt is elsősorban a városok lakosságának rohamos növekedését jelentette, amint az jól látszik a következő táblázaton:¹

	1960	1970	1980	1990
lélekszám (ezer fő)	189,6	271,1	616,1	1315,2
a 10 év előtti adathoz viszonyítva, százalékban		143%	155%	213%
a 30 év előtti adathoz viszonyítva, százalékban	694%			

Érdeemes mindezt megnézni grafikus ábrázolásban is, ami talán még plasztikusabb, mint a számsorok:²

Sok mindent elárulnak az adatok akkor is, ha az ún. őshonos kisépek statisztikáit nézzük. Egy vizsgálat (Szokolova–Sztyepanov 2007: 76) a 2002-es népszámlálás adataira hivatkozva megállapítja, hogy az általa vizsgált 40 északi nép közül több mint 16 népnél a városi lakosság aránya meghaladja az egyharmadot, míg a legmagasabb arány

¹ Динамика численности постоянного населения на начало года, тыс. человек.
<http://admhmao.ru/obsved/index.htm> (2012.04.27.)

² Динамика численности постоянного населения на начало года, тыс. человек.
<http://admhmao.ru/obsved/index.htm> (2012.04.27.)

a kétharmadot is meghaladja, az összesített arány pedig 31,2%. A 2010-es népszámlálás szerinti adatok ehhez rendkívül hasonlóak, nagyfokú városiasodottságról tesznek tanúbizonyságot. A statisztikákban szereplő szibériai északi kisépek közül 13 esetben 40% vagy a feletti a városi lakosság aránya (Szokolova–Sztjepanov 2007: 76. Lásd még: Funk 2011: 4; Naszelenyije).

	lélekszám		városi lakosok száma		városi lakosok aránya	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010
sór	13975	12888	9939	9353	71,12%	72,57%
ulta	346	295	201	177	58,09%	60,00%
manysi	11432	12269	5919	7028	51,78%	57,28%
nyivh	5162	4652	2483	2374	48,10%	51,03%
kumandin	3114	2892	1704	1400	54,72%	48,41%
kamcsadál	2293	1927	1297	566	56,56%	29,37%

Ha a három szibériai és távol-keleti föderális régió közigazgatási egységeit végignézzük, látható, hogy a fejlett mezőgazdaságú Altáji Köztársaság kivételével minden egyes területen a lakosságnak több mint a fele városokban él. A 27 adminisztratív egység közül mindössze 7 olyan van, ahol vagy 2002-ben vagy 2010-ben egyszer sem haladta meg a városi lakosság aránya a kétharmadot. Kiemelkedően magas a városi lakosság aránya a Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugiában, illetve a távol-keleti Magadáni megyében: az előzőben 91%, az utóbbiban 92–95% körüli az arány (Szocialno-demograficeszkij portret: 18). A Magadáni megyében a helyi őslakosoknak hetven százaléka városi lakos (Hahovszkaja 2014: 41). Érdeemes a többi terület pontos adatait is áttekinteni (Szocialno-demograficeszkij portret: 18):

	összlakosság, ezer fő				százalék – az összlakossághoz képest			
	városi lakos		falusí lakos		városi lakos		falusí lakos	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Uráli Föderális Régió	9991,8	9656,2	2382,1	2424,3	80,7	79,9	19,3	20,1
Kurganzski megye	574,4	548,8	445,1	362,0	56,3	60,3	43,7	39,7
Szverdlovski megye	3943,5	3604,0	542,7	693,7	87,9	83,9	12,1	16,1
Tyumenyi megye	2526,2	2653,5	738,7	742,3	77,4	78,1	22,6	21,9
Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra	1301,9	1401,4	130,9	130,8	90,9	91,5	9,1	8,5
Jamal-Nyenec Autonóm Körzet	422,8	443,1	84,2	79,8	83,4	84,7	16,6	15,3

Cseljabinszki megye	2947,7	2849,9	655,6	626,3	81,8	82,0	18,2	18,0
Szibériai Föderális Régió	14272,9	13857,1	5790,0	5399,3	71,1	72,0	28,9	28,0
Altáj Köztársaság	53,6	56,9	149,4	149,3	26,4	27,6	73,6	72,4
Burját Köztársaság	584,9	567,6	396,3	404,4	59,6	58,4	40,4	41,6
Tüva Köztársaság	157,3	163,4	148,2	144,5	51,5	53,1	48,5	46,9
Hakassz Köztársaság	386,9	358,2	159,2	174,2	70,8	67,3	29,2	32,7
Altáji Terület	1386,8	1323,6	1220,6	1096,2	53,2	54,7	46,8	45,3
Bajkálón-túli Terület	738,5	729,6	416,8	377,5	63,9	65,9	36,1	34,1
Krasznojarszki Terület	2245,7	2157,7	720,3	670,5	75,7	76,3	24,3	23,7
Irkutszki megye	2047,6	1932,4	534,1	496,4	79,3	79,6	20,7	20,4
Kemerovói megye	2513,0	2358,9	386,2	404,2	86,7	85,4	13,3	14,6
Novoszibirszki megye	2021,6	2059,9	670,7	606,0	75,1	77,3	24,9	22,7
Omszki megye	1428,5	1413,2	650,7	564,4	68,7	71,5	31,3	28,5
Tomszki megye	708,5	735,7	337,5	311,7	67,7	70,2	32,3	29,8
Távolkeleti Föderális Terület	5081,6	4706,0	1611,3	1587,2	75,9	74,8	24,1	25,2
Szaha Köztársaság – Jakutia	609,9	614,5	339,3	344,0	64,3	64,1	35,7	35,9
Kamcsatkai Terület	290,9	249,2	68,0	72,9	81,1	77,4	18,9	22,6
Tengermelléki Terület	1622,0	1489,0	449,2	467,5	78,3	76,1	21,7	23,9
Habarovszki Terület	1157,3	1099,7	279,2	244,2	80,6	81,8	19,4	18,2
Amuri megye	594,4	554,5	308,5	275,6	65,8	66,8	34,2	33,2
Magadáni megye	168,8	149,8	14,0	7,2	92,3	95,4	7,7	4,6
Szahalini megye	474,1	397,1	72,6	100,9	86,7	79,7	13,3	20,3
Zsidó Autonóm Körzet	128,3	119,4	62,6	57,1	67,2	67,6	32,8	32,4
Csukotkai Autonóm Körzet	35,9	32,8	17,9	17,8	66,6	64,8	33,4	35,2

Ha az obi-ugor nyelvű népek statisztikáit nézzük, akkor is látható, hogy 2010-re a városban él több mint minden harmadik hanti, és bőven több mint minden második manysi. Ha összesítve számoljuk a hantikát és a manysikat, akkor is ma majdnem minden második ember városban lakik (*Итоги переписи-2010: резкое сокращение финских народов, обские угры и ненцы процветают*, <http://finugor.ru/node/22478> (2012.04.27.); Szokolova–Sztjepanov 2007: 91; Pivnyeva 2011: 45 alapján):

	városban lakók aránya						
	1926	1959	1970	1979	1989	2002	2010
hantik	0,6%	8,7%	15,0%	22,6%	29,8%	34,6%	38,4%
manysik	0,2%	9,7%	25,8%	35,3%	45,6%	51,8%	57,3%
összesen (hanti és manysi)	0,4%	9,2%	20,4%	29,0%	37,7%	43,2%	47,85%

A puszta számadatok jobb megértéséhez azt is tudnunk kell, hogy a táblázatban a városi lakosságnak nem a tajgai és a tundrai az ellentéte, hanem a „nem városi”, ami azt jelenti, hogy az esetenként több száz, több ezer fős települések – amik nincsenek városi rangban – lakosságát a „nem városiak” között kell keresnünk. A tisztánlátáshoz érdemes tehát megnézni azokat a statisztikákat is, amiket életmód szerint sorolják be a számba vett lakosságot, és akkor láthatjuk, hogy úgynevezett tradicionális életformát az „öslakosoknak” mindössze 8%-a folytat (Pivnyeva 2011: 46):

öslakosok száma a HMAO területén 2008 végén		30 450	100%	
	nem városi lakos		16 980	55,7%
		tradicionális életformát folytat	2 440	8%
		nem folytat tradicionális életformát	14 540	47,7
	városi lakos		13 470	44,3%

Hogy miért alakult ez így, arra túlzottan egyszerű válasz lenne az, hogy egyszerűen a modern városi élet szívóhatásának következményeit láthatjuk. A városba telepedés nem egészen önkéntes folyamat, sosem volt az. Jelentős adminisztratív nyomás nehezedett az őshonos népekre, ami a letelepedés, majd a centralizáció irányába hatott. De azt is látni kell, hogy az (olaj)bányászat, illetve minden bányászat és iparosítás valójában konkurens a tradicionális életformával. Szibéria gyéren lakott területeire az iparosításnak köszönhetően kis- és nagyvárosok sűrű szövete telepedett. Ahogyan egy 2011-es konferencián elhangzott: „nem az öslakosok mentek a városba, hanem a város ment az öslakosokhoz” (Todüsev M. A. hozzászólása az Oroszországi néprajzosok és antropológusok IX. kongresszusán. 2011. július 4–8.).

Visszatérve az alapkérdésünkhöz, láthatjuk, hogy a város mint terep negligálásával nemcsak Szibéria lakosságának túlnyomó része marad ki a kutatásokból, de az északi kisépekhez tartozók jelentős része is kikerül a vizsgálatok köréből. Ha az obi-ugorokat nézzük, ott az átlagnál is nagyobb a különbség: majdnem minden második ember elvész a kutatások számára.

2. Miért maradtak ki az összefoglalókból?

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy mi lehet az oka az érdeklődés elmaradásának, akkor a választ több irányból kell keresnünk. Az egyik választ a nemzetközi kulturális antropológiai irodalom sajátosságaiban kell látnunk. Az antropológiai kutatások minden ellentétes törekvés ellenére alapvetően vonzódnak az ismeretlen területek iránt: Szibéria mint terep meglehetősen későn, igazából csak az 1990-es évek elején nyílt meg a külföldi kutatók előtt, így a megalapozott ismeretek, a nagy, klasszikus antropológiai monográfiák hiányoztak, a nemzetközi mainstream antropológiai irodalom egyik terra incognitája volt. Az első kutatók így eleinte elsősorban klasszikus érdeklődésű leírásokat készítettek, klasszikus monográfiákat írtak (lásd pl. D. Anderson 1998; 2000; Humphrey 2002; Jordan 2003), elsősorban a nem városi lakosságról. A kései felfedezésnek köszönhetően jelenleg Szibéria az egyike a recens antropológia klasszikus terepeinek, amelyet külföldi kutatók is szívesen keresnek fel.

Nemcsak az antropológiai irodalom, hanem a néprajzi, elsősorban oroszországi etnográfiai és folklórisztikai irodalom is elsősorban a hagyományos kérdésfelvetések és a „tradicionális kultúra” iránt érdeklődik. Ez magyarázható a kutatók személyes érdeklődésével is, de azzal is, ahogyan Oroszországban definiálódnak az ún. „északi őshonos kisépek”. A törvénykezési gyakorlat meghatározza e népek státuszát: „őseik tradicionális megtelepedési területein élnek, megőrzik tradicionális életmódjukat, háztartásukat és gazdálkodásukat, az Orosz Föderáció területén lélekszámuk nem éri el az 50.000-et, és önmagukat önálló etnikus csoportként határozzák meg” (Zakon HMAO-Jugru). A definíció kulcseleme a „tradicionális életmód, háztartás és gazdaság”, amit tovább értelmez: „a kisépek történelmileg kialakult létfenntartási gyakorlata, ami őseik történeti tapasztalatán alapul a természeti környezet kiélése, az önálló társadalomszervezet, a sajátos kultúra, a szokások és hiedelmek megőrzése terén” (Zakon HMAO-Jugru). Anélkül, hogy a definíciót hosszasan elemeznénk, első olvasatra is egyértelmű, hogy tradicionális életmód nem képzelhető el egyfajta archaikusnak, ősinek tekintett életmód nélkül, melynek az északi kisépek mintegy hordozói, amely velük esszenciálisan összetartozik. Az ősi, természetközeli életmód ennek következtében feltétele annak, hogy az adott csoportot etnikailag önállóan, illetve az „északi őshonos kisépek” közé tartozónak tarthassunk. Ez a fogalom magától értetődően felerősíti az oroszországi néprajzi érdeklődés eleve meglévő archaizálását, tradicionalitás iránti érdeklődését, és kizárja a szibériai népekkel foglalkozó néprajzosok érdeklődéséből a városi lakosságot. A kutatók ma is csak a „tradicionális kultúrával” foglalkoznak, mint ahogy tették ezt a korábbi évtizedekben is, és azzal is kell foglalkozniuk, hiszen kutatási támogatásokat is

elsősorban csak erre kaphatnak.³ A tradicionális életmódot a városokban lehetetlen folytatni, a „sajátos”, „eredeti” kultúra lényegéből fakadóan megőrizhetetlen a városokban, így ott nincsen helye az északi őshonos népeknek sem. Vagyis az etnográfiai leírások egyoldalúsága nem az adott népek domináns életmód mintáit jeleníti meg, hanem elsősorban a törvénykezési gyakorlatot, és vele szorosan összekapcsolódóan az adott tudományág helyzetét, a kutatók elkötelezettségét és érdeklődését.

Ugyancsak erre a törvénykezési gyakorlatra vezethető vissza az „északi őshonos kisépekből” származó kutatók viszonyulása is. E kutatók – megnevezésük nem problémamentes, hiszen nem egyértelműen pontos, ráadásul értékítéletekkel telített az angolszász gyakorlat „native anthropologist” elnevezése (Balzer 1995: 27), félreérthető áthallásokkal teli az orosz nyelven gyakori etno-tudomány elnevezés is, és túlzottan leszűkítő az „anyanyelvi kutató” név is – feladatuknak a fenti definíciónak megfelelő hagyományos kultúra összegyűjtését, felmutatását, kutatását tekintik – hangsúlyosan ebben a sorrendben. Egyértelműen érdekelték ők maguk is az archaizálásban, hiszen ez adja önmaguk és kutatásaik legitimitását, az általuk képviselt etnikum értékességét, egyediségét. A „native antropologist” nem érdekelt a modern viszonyok kutatásában, hiszen ha a „tradicionális kultúra” eltűnik, akkor felszámolódik a hozzá kapcsolódó, azt kutató tudományos intézményrendszer is: megszűnnének a finanszírozási lehetőségek, hiszen a városi társadalmat kutató néprajzi intézménynek Oroszországban csekély a hozzáférése a kutatási alapokhoz, támogatásokhoz. Márpedig komoly intézményrendszer van már mindkettő – az oroszországi néprajz és az „etno-tudomány” – mögött, sokak egzisztenciájával áll szoros kapcsolatban, érthetően védik a létjogosultságát.

A tradicionális védőbűrájából való kiszorulás hosszú távon akár az északi kedvezmények jogának kérdéséhez, pontosabban annak megvonásához is elvezethet, ami rendkívül komoly következményekkel járna. N. Novikova fejtette ki egy előadásában (Novikova 2014), hogy a Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra adminisztratív irányítói felé néhány olajcég többször is jelezte az „öslakos” fogalmában rejlő félreértési, visszaélési lehetőségeket. Javaslatuk szerint az úgynevezett öslakosokat kategorizálni kellene aszerint, hogy tradicionális életmódot folytatnak (tajgában élnek), vagy nem folytatnak tradicionális életmódot (faluban vagy városban élnek), és támogatást, kompenzációt csak ez az utóbbi, szűkebben definiált csoport kaphasson.

Ezek után teljesen érthető, hogy a városba költözést az oroszországi irodalom hajlamos minden esetben kultúrávesztésként, lumpenizációként, ráadásul „az öslakosok totális deetnizációja”-ként leírni (Pivnyeva 2011: 45). Magától értetődően kínálja magát

³ Ugyanakkor azt is látni kell, hogy nemcsak a kutatásokat determinálja a jogi gyakorlat, hanem a törvényalkotók fogalomhasználata is erősen támaszkodik a néprajzi kutatások eredményeire. A folyamat nem egyirányú, hanem oda-vissza hatásokból álló, összetett rendszer.

az a lehetőség, hogy kizárólag a két kultúra konfliktusáról beszéljünk, és maximum olyan kérdéseket tegyünk fel, hogy hol a helye a tradicionális kultúrának a városban, és hogyan adaptálódik a városi kultúrához, vagy épp hogy akarja elhatárolni magát.

A kérdés megértéséhez szükséges az utóbbi évtizedek térszemléletének változásait áttekinteni. A modernitás társadalmának egyik legfontosabb jellemzője a lokális kontinuitás, a lokalitás és a társadalmi csoportok létének összekapcsolása volt. Ez azt jelenti, hogy egy csoport létezésének előfeltétele az összetartozás, a közelség és a hosszas együttlét. A hangsúly itt a külső elhatárolódáson van: a földrajzi határokat le- és kizáró kulturális és társadalmi határokként értelmezték, amik a világot mereven *mi*-re és *ők*-re osztották (Niedermüller 2006: 33–36). „Ennek megfelelően az individuumok folyamatosan és megváltoztathatatlanul egy társadalmi csoporthoz, ezen keresztül egy kultúrához tartoznak, s ez a tény jelenti a társadalmi integráció és inklúzió alapját” (Strathern 1992). Tehát szorosan összekapcsolódott a csoport, a kultúra és a tér fogalma, ahol a csoport mindig térbeli, térhez kötött társadalmat jelentett, feltétlenül egységes (homogén) kultúrával. A közösség és az identitás alapelve is a territorialitás volt, a helyváltoztatás, a migráció így alapvetően kultúra és identitásváltásként értelmeződött. Eszerint a migráció egyszeri átlépés egy másik kultúrába, ami az eredeti kultúra elvesztését jelenti, egy újabb felvételért cserében. A migránsokat így evidens módon gyökértelessé látják, marginalizálják, stigmatizálják. Ezzel szemben ma, az ún. globálisnak vagy késő-modernnek nevezett világban a mobilitást nem egyszeri folyamatként kell felfogni, a migráció nem egyszeri elmenés és egyszeri megérkezés, „sokkal inkább a több hely közötti állandó mozgást, s ennek megfelelően az egyidejűleg több helyhez való tartozást is jelent(het)” (Niedermüller 2005: 53). Az individuum egyszerre két térnek, lokalitásnak is része lehet úgy, hogy azokat nem elhatárolja, hanem összeköti egymással (Eriksen 2006: 380–381). Következésképpen a közösség fogalma deterritorializálódott. Ez nem azt jelenti, hogy elvesztette territorialitását, hanem azt, hogy átalakította annak felfogását: bár adott esetben az egyik helyen élünk, de egyidejűleg egy másik helyen is jelen tudunk lenni, hatni tudunk rá. Egyszerre több, fizikailag távollévő térben, lokalitásban is létezhetünk, és ezekhez a lokalitásokhoz eltérő viszonyokat alakíthatunk ki. Mozdulatlan helyek helyett ma már „áramlatokban létrejött” terekről beszélünk (Freitag–von Oppen 2010). Ez az új lokalitás, a transzlokális új, deterritorializálódott, transzlokális identitást teremt. A migráció ezek után nem feltétlenül jelent elszakadást a kibocsátó közösségből, sőt, sokszor kifejezetten megerősíti a vele való azonosulást. A „távol levő” lokalitás akár lehet fontosabb is, mint amiben vagyunk, így tehát a transzlokális térben elválhat a lakóhely és a kulturális identitás tere: a tér, ahol élünk, és a tér, ami identitásunk alapját, hivatkozási pontját jelenti.

A Szibéria-kutatások ódzkodása a városba költözött őslakosok vizsgálatától szorosan összekapcsolódik a modernitás térszemléletével. Ugyanakkor ma már helyesebb lenne a Szibéria-kutatásban is a kapcsolatokat, áramlásokat vizsgálni, a két lakóhely kapcsolatát a transzlokális fogalmán keresztül értelmezni, semmint folyamatosan mechanikusan elválasztani a két teret, kultúrát, társadalmat. Árnyaltabb, életszerűbb kép tudna így kialakulni, ahol nem egymást kizáró csoportok és szinguláris identitások szerepelnek, hanem transzlokális hálózatok és plurális identitások.

Ez a transzlokális életvilág gyökeresen más terepmunka-felfogást is igényel. A második világháború utáni Szibéria-kutatásokban (a Szibéria-kutatásokról lásd Mészáros Csaba 2013a) alig honosodott meg a hosszú idejű, állomásozó terepmunka mint ideál, valójában máris le kell számolni vele – legalábbis egyedüliségével, kizárólagosságával.⁴ Ma már nem lehet egyszerűen odaköltözni valakihez, és annak faluját, közösséget központnak tekintve csak egy csoportra összpontosítani a vizsgálatokban (a Szibériában végezhető terepmunka dilemmáihoz lásd: Mészáros 2011). Már nem elégséges a hosszas együttélés az emberek egy kis csoportjával, hiszen nincsenek önmagukban értelmezhető situációk. Ahogy a Karib vidékiek megértéséhez elengedhetetlen a kapcsolatfelvétel a Torontóban, Londonban élő karibiakkal (Fog Olwig 1993), úgy a tradicionális életet élő szibériai őshonos lakosság megértéséhez is elengedhetetlen a moszkvai törvénykezési gyakorlat, a városokban élő migránsok, a transznacionális bányavállalatok megértése is. Egyértelműen megteremtődött az igény a Szibéria-kutatásban is a 30 éves történettel rendelkező multi-sited ethnographyra, ahol az antropológus követi világunkat átszövő ösvényeket, ahol a „kutatás tárgyai” közlekednek, a terepmunkásnak tehát követnie kell a világban áramló embereket és témákat, árukat és termékeket, eszméket, valamint szimbólumokat és jelentéseket (Marcus 1995).

Itt és most nincs idő és hely arra, hogy kifejthessük, ezek a demográfiai, térfelfogásbeli és módszertani változások milyen tematikus kihívásokkal szembesítik a szibériai népekkel foglalkozó néprajzkutatókat, kulturális antropológusokat. Itt csak felvillantani lehet néhány nagyobb témacsoportot, amikben a város vizsgálata kiemelkedő jelentőségű.

A város és a falu közötti mozgás, dinamika elengedhetetlen az etnikai mozgalmak megértéséhez. Balzer (2011) Szibériára vonatkozóan – B. Andersonhoz (2000) hasonlóan – hangsúlyozza az értelmiség kiemelkedő szerepét az etnikus érdekérvényesítésben, az etnikus diskurzusok alakításában. E mozgalmak léte erősen függ attól, hogy

⁴ Csak sajnálhatjuk, hogy Magyarországon ez az idő alig teremtette meg a néprajzi-antropológiai nagymonográfiákat. Kivételt jelentenek Mészáros (2013b), Nagy (2007), Ruttkay-Miklián (2012 és 2014) valamint Sántha és Safonova (2011) művei.

mennyire van városi lakosság, mennyire van mögötte felsorakozó városi intelligencia. Az etnopolitikai színtereken ugyanis csak ezeknek a városi aktivistáknak, etnikus vállalkozóknak van esélye arra, hogy képviselje egy etnikumként megjelenített csoport, azon belül a nem városiak érdekeit.⁵ Ezeknek a mozgalmaknak az egyik fő célja az adott etnikumhoz szorosan hozzátartozónak tekintett tradicionális életmód lehetőségeinek intézményi és jogi biztosítása, amely értelemszerűen elsősorban nem városi keretek között valósulhat meg. Ugyanakkor egyértelműen a nem városiak adják a legitimációs bázist a városi aktivisták működéséhez is: ők a mindenkori hivatkozási alap, az ő tradicionálisnak tekintett életmódjuk az, amit emblémaként fel lehet mutatni, amit használni lehet az etnopolitikai, sőt helyenként a regionális politikában is. A városi értelmiség az, aki láthatóvá teszi az adott terület őslakos népeinek kultúráját. Ünnepeket, fesztiválokat, konferenciákat szerveznek, folyóiratokat és újságokat indítanak, folklóregyütteseket működtetnek. Az így értelmezett etnikus kultúra elsősorban fesztivalizálódott, professzionizálódott színpadi kultúra, jól megragadható, korlátozott számú, jól értelmezhető kulturális elemmel, amely kiváló reklámértékkel bír, és alkalmas arra is, hogy erősítse az oroszországi társadalomra jellemző felfogást, amely szerint a társadalom jól körülhatárolható, diszkrét etnikumokból épül fel. Ugyanakkor a városi értelmiség az, aki a gazdasági-politikai erőforrásokhoz is leginkább hozzáférhet: az ő szervezeteik azok, amelyek a kedvezmények, támogatások elosztásának kereteit kidolgozzák, és akik a gyakorlatban ezt el is végzik – a falusiakra is érvényesen.

A Hanti-Manysi Autonóm Körzet – Jugra kiváló példa az őshonos népek többrétegű politikai felhasználására. Egyrészt látható, hogy az etnikus diskurzus fenntartása mennyire fontos eszköze a helyi őshonos kisebbségeket képviselő elit számára, és hogy ennek segítségével a hivatkozott etnikum – és a maguk – érdekeit próbálják képviselni a többségi társadalommal szemben a helyi politikában. Másrészt ezt az elitet és az általuk képviselt kultúrát használják fel a körzet adminisztratív vezetői a regionális érdekek Moszkvával szembeni artikulálására a nagypolitikában. A régióban komoly intézményrendszer épült az obi-ugor népek kultúrájának a felmutatására: a városokban sorra működnek a tradicionális kultúrát ápoló intézmények, helyet kapott más népművészeti központok, folklóregyüttesek és színházak mellett az Északi Népek Kultúrájának és Művészetének Központja, több mint 40 múzeum működik, és a régióban több mint 20 „Oroszország népművésze” is dolgozik. Az államilag támogatott, de az alternatívan szerveződő művészeti életben is fel-felhasználják a hantik és a manysik kultúrájának egyes elemeit. A Jugra név mint brand gyakori használata, az obi-ugor népek ornamentikájának szereplése a körzet logóiban, a városi tájképben, az őshonos népek

⁵ Hahovszkaja (2014: 43–48) is kiemeli a város és a falu összevetésében azt, hogy a falusi lakosságnak gyenge, míg a városinak erős a kapcsolata a nyilvánossággal.

vallásának felmutatása regionális ünnepeken, sportrendezvényeken mind-mind arra példa, hogy hogyan lehet megteremteni a régió önálló, ugyanakkor hivatkozási pontjától független etnikumok feletti (jugorcsan) identitását az Orosz Föderáción belül (vö: Pivnyeva 2011. A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetről: Puskarjova 2010.).

Az őslakos népek gazdasági életét is csak ebben a transzlokális rendszerben lehet értelmezni. A város nélkül nehéz megérteni az obscsinák⁶ működését is, hiszen ezek látszólag a tradicionális életmód bástyái, de nem élhet meg a város nélkül, hiszen itt zajlik az érdekképviselete, itt történik a keretfeltételek szabályozása. A tradicionalitás biztosítása és a modern elvárások miatt komoly ellentmondások terhelik Szibéria-szerte az obscsinák működését. Egyes helyeken a jogi keretek életidegen archaizálásra kényszerítenek: van, ahol az evenki obscsinák nem rendelkezhetnek motoros szánnal és más közlekedési eszközökkel, hiszen a tradicionálisként elvárt közlekedési mód a rénfogat – ám rént sokhelyütt már nem tartanak, a vadászterületek gyalog pedig bejárhatatlanok (Povoroznyuk 2003). Ezzel éppen ellentétes a Tomszk megyei hantik helyzete, ahol az obscsina megalapításának előfeltétele a megfelelő technikai arzenál biztosítása: motoros szánokkal, autókkal, csónakmotorokkal, lánctalpas kétéltűvel kell rendelkezniük, és feltétlen biztosítaniuk kell egy szakképzett erdész státusát ahhoz, hogy tradicionális életüket szövetkezetként megszervezhessék. A Magadáni megyében pedig egyértelműen a városiak szezonális gazdasági életét szervezi az obscsina, hiszen közel száz ilyen szövetkezet működik városokban, szemben a mindössze négy, faluban működővel (Hahovszkaja 2008). Az obscsinák új gazdálkodási ágakat is működtetnek, mint például az etno-turizmus⁷ és a folklórra hivatkozó szuvenir-ipar.

Kiemelkedő területei lehetnek a transzlokális vizsgálatoknak a vallásantropológiai kutatások is, amelyek foglalkozhatnak az elzárkózás, az adaptáció és az „etnovallásosság” (Glavackaja 2010) kérdésével, a vallási szinkretizmussal vagy az újprotestáns egyházak (lásd pl.: Tyerjohina 2011; Vallikivi 2001; 2003) szerepével. A mindennapi élet kapcsolathálói is megkívánják az új szemléletű megközelítést, hiszen csak így

⁶ önszerveződő gazdasági szövetkezetek

⁷ „A turizmus olyan gazdálkodási ág, ami magával húz mindent. Egyszerre foglalkoztatottság a lakosságnak, lehetősége a tradicionális kultúra megőrzésének, fenntartása a helyben maradás igényének, hogy az emberek ne menjenek a városokba azért, mert csak ott érdekes. Emberek jönnek hozzád, érdeklődnek az életed iránt, és ezért még fizetnek is neked. Ez kitűnő!” – hangzott el egy 2011. december 11-én Hanti-Manyszijszkban megrendezett etno-turizmus konferencián Jevgenyij Platonov szájából. (http://www.sever.eduhmao.ru/news/11/24784/_letoltés: 2012.04.27.) A konferenciáról lásd: (<http://www.sever.eduhmao.ru/news/11/24802/ letoltés: 2012.04.27.>). Az etno-turisztikai lehetőségekről lásd: Каталог туристских этнографических программ «Зимние каникулы в Югре» 2011-2012 (<http://www.sever.eduhmao.ru/info/11/11276/ letoltés: 2012.04.27.>).

értelmezhetőek megfelelően városi és a falusi/erdei őslakosok közötti sokszorosán összetett kapcsolatrendszerek, egymásra utaltságok. A térben távoli terek egymástól elválaszthatatlan lokalitásokból szerveződve válnak egységes gazdasági, társadalmi, politikai, spirituális térré. Fontos a város vizsgálata a nyelvhasználat szempontjából is, hiszen a korábbi elvárásokkal szemben az urbanizáció nem jelenti egyszerűen e kisényelvek eltűnését, hiszen egyrészt új, rendkívül hatékony és önálló sajátosságokkal rendelkező szintereit fedezik fel a nyelvhasználatnak (lásd: Horváth Csilla kutatásai), másrészt a nyelvhasználat minimálisra csökkenésével egyáltalán nem jár együtt a nyelv presztízsének csökkenése, ami alapja lehet a revitalizációnak is. Fontos ellentmondás húzódik aközött is, hogy az etnikus vállalkozók az oroszországi elvárásoknak megfelelően szorosan összekapcsolják az etnikum és a nyelv létét, ami gyakorlatilag nincs kapcsolatban a mindennapi nyelvhasználati gyakorlattal (Funk 2011: 6–9).

3. Végezetül

Tanulmányomban tehát azt láthattuk, hogy a szibériai népekkel foglalkozó irodalom erősen archaizál, egyoldalúan törekszik arra, hogy ezeknek a népeknek az életét továbbra is összekapcsolja a tradicionalitás fogalmával. Ez a kép nem támasztható alá a demográfiai adatokkal: Szibéria és a Távols-Kelet régiójára, vele együtt az ott élő ún. őshonos népekre is nagymértékű városiasodottság jellemző. A szakirodalom ezen törekvése magyarázható a tudományág eredendő érdeklődésével (beszéljünk bár az orosz, bár a nemzetközi szakirodalomról), a törvénykezési gyakorlatok kényszerítő erejével, valamint a késő-modern társadalomra már nem igazán alkalmas, a territorialitáson alapuló, a kutatásokat ma is befolyásoló kultúrafelfogással. A transzlokális gondolatát integráló, a városi lakosság vizsgálatát célul kitűző kutatásoknak túl kell lépniük a korábbi szakirodalom egyoldalúságán, a városiasodást egyszerűen és kizárólagosan kultúrávesztésként felfogó szemléleten, és a városban (a város és a vidék transzlokális terében) ténylegesen zajló folyamatok kutatásával finomítania, árnyalnia, helyenként cáfolnia kell a korábban domináns diskurzust.

Vagyis, visszatérve a tanulmány alapkérdésére, kérdésünket úgy is megfogalmazhatjuk, hogy hol keresse hát ma egy néprajzos vagy egy antropológus a szibériai őshonos népek képviselőit, adott esetben a hantikat? A válasz pedig a fentiekből következően az kell legyen, hogy keresse őket a tajgában vagy a tundrában továbbra is, de keressük meg őket a városokban is, illetve a kettő között útközben a helikoptereken és szárnyashajókon, sőt keressünk rájuk az internet virtuális terében is.

Hivatkozások

- Anderson, Benedict 2000. *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan.
- Anderson, David [Андерсон Д.] 1998. *Тундровики. Экология и самосознание таймырских эвенков и долган*. Новосибирск: Издательство СО РАН.
- Anderson, David 2000. *Identity and Ecology in Arctic Siberia: The Number One Reindeer Brigade*. Oxford: Oxford University Press.
- Balzer (Mandelstam), Marjorie 1995. What's „Native” About Non-Russian Anthropology? In Marjorie Mandelstam Balzer (szerk.) *Culture Incarnate: Native Anthropology from Russia*. New York: Armont. 3–28.
- Balzer (Mandelstam), Marjorie 2011. *Изменяющиеся контексты: как определить культурное меньшинство?* előadás: IX Конгресс этнографов и антропологов России г. Петрозаводск, 4–8 июля 2011 г.
- Bloch, Alexia 2005. *Red Ties and Residential Schools: Indigenous Siberians in a Post-Soviet State*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Eriksen, Thomas H. 2006. *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest: Gondolat.
- Fog Olwig, Karen 1993. *Global Culture, Island Identity: Continuity and Change in the Afro Caribbean Community of Nevis*. Chur: Harwood.
- Freitag, Ulrike – Achim von Oppen 2010. Introduction. 'Translocality': An approach to connection and transfer in area studies. In Ulrike Freitag – Achim von Oppen (szerk.) *Translocality: The Study of Globalizing Processes from a Southern Perspective*. Leiden/Boston: BRILL Academic Publishers. 1–21.
- Funk, Dimitrij [Дмитрий Функ] 2011. *Городские и индигенные: дискурсы новых тенденций в жизни арктических/северных народов*. Kézirat.
- Glavackaja, Jelena Mihajlovna [Елена Михайловна Главацкая] 2010. Религиозный маркер в системе коллективной идентичности обских-угров. In Елена Анатольевна Пивнева (szerk.) *Этнокультурное наследие народов Севера России: К юбилею доктора исторических наук, профессора З. П. Соколовой*. Москва: ООО «Август Борг». 237–243.
- Nahovszkaja, Ludmilla Nyikolajevna [Людмила Николаевна Хаховская] 2008. *Коренные народы Магаданской области в XX - начале XX в.* Магадан: СВНТ ДВО РАН.
- Nahovszkaja, Ludmilla Nyikolajevna [Людмила Николаевна Хаховская] 2014. Аборигены в городе: этнокультурный облик жителей Магадана. *Сибирские исторические исследования* 2:39–59.

- Humphrey, Caroline 2002. *The Unmaking of Soviet Life: Everyday Economies after Socialism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Humphrey, Caroline [Кэролайн Хамфри] 2010. *Постсоветские трансформации в Азиатской части России. Антропологические очерки*. Москва: Издательство Наталис.
- Jordan, Peter 2003. *Material Culture and Sacred Landscape: The Anthropology of the Siberian Khanty*. Walnut Creek – Lanham – New York – Oxford: Altamira Press.
- Kerezi Ágnes 2001. A szurguti osztjások hagyományos életmódja és változásai napjainkban. *Ethnographia* **112/3–4**:371–389.
- Kerezi Ágnes 2009. *Az uráli népek néprajza*. Piliscsaba: PPKE BTK Finnugor Tanszék.
- Kerezi Ágnes 2012. Hanti stratégiák a társadalmi és kulturális változásokra. In Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.) *Az elkerülhetetlen: Vallásantropológiai tanulmányok – Vargyas Gábor tiszteletére*. Budapest: PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan – Könyvpont. 413–434.
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography. *Annual Review of Anthropology* **24**:95–117.
- Mészáros Csaba 2011. Résztvevő megfigyelés, befogadás és nyelvismeret. Az antropológiai terepmunka hitelességéről. *Tabula* **13/2**:173–194.
- Mészáros Csaba 2013a. Irányzatok és módszerek Szibéria néprajzi kutatásában. *Ethnographia* **124/3**:377–283.
- Mészáros Csaba 2013b. *Tekintély és bizalom. Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben*. Budapest: PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan.
- Nagy Zoltán 2007. *Az őseink még hittek az ördögökben. Vallási változások a vaszjugani hantiknál*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan.
- Naszelenyije = Население, учтенное при Всероссийской переписи населения 2010 года. In Всероссийской переписи населения 2010 года, Население, учтенное при Всероссийской переписи населения 2010 года, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (2015.05.26.)
- Niedermüller Péter 2005. Transznacionalizmus: elméletek, mítoszok, valóságok. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.) *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. (Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet évkönyve 4.) Budapest: Akadémiai Kiadó. 52–66.
- Niedermüller Péter 2006. A lokalitás metamorfózisai. *Replika* **56–57**:33–44.

- Novikova, Natalia 2014. Rencontre du droit coutumier khanty et du droit des entreprises pétrolières. Előadás, *Journées khantyes konferencia*, 2014. 11. 28. Párizs.
- Pivnyeva, Jelena Anatoljevna [Елена Анатольевна Пивнева] 2011. Этническая культура в условиях урбанизации (по материалам обских угров). *Ученые записки Петрозаводского Государственного Университета. Общественные и гуманитарные науки* **№3. (116):**45–50.
- Povoroznyuk, Olga Alexandrovna [Ольга Алексеевна Поворознюк] 2003. Природопользование каларских эвенков: государственное регулирование и традиционная нормативная система. In Наталья Ивановна Новикова (szerk.) *Олень всегда прав. Исследования по юридической антропологии*. Москва: Издательский дом «Стратегия». 163–187.
- Puskarjova, Jelena Tyimofejevna [Елена Тимофеевна Пушкарева] 2010. Культура народов Севера Ямало-Ненецкого автономного округа как один из маркеров его региональной идентичности. In Елена Анатольевна Пивнева (szerk.) *Этнокультурное наследие народов Севера России: К юбилею доктора исторических наук, профессора З. П. Соколовой*. Москва: ООО «Август Борг». 243–254.
- Ruttkay-Miklián Eszter 2012. *Testi-lelki rokonság. A színjai hantik rokonsági csoportjai*. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan.
- Ruttkay-Miklián Eszter 2014. *Amikor a láb elnehezül... A színjai hantik tisztaságkonceptiója*. Budapest: L'Harmattan.
- Sántha István – Safonova Tatiana 2011. *Az evenkik földjén. Kulturális kontaktusok a Bajkál-vidéken*. Budapest: Balassi.
- Stammler, Florian 2005. Tradition als Entwicklungskonzeption für die indigenen Völker im Norden Russlands. In Stephan Bauer (szerk.) *Bruchlinien im Eis. Ethnologie des zirkumpolaren Nordens*. Wien: Lit Verlag. 184–207.
- Stammler, Florian – Gertrude Eilmsteiner-Saxinger (szerk.) 2010. *Biography, shift work and socialization in a northern industrial city – The Far North: Particularities of labour and human socialization*. Proceedings of the International Conference in Novy Urengoy. Russia, 4th-6th December 2008. (<http://www.arcticcentre.org/anthropology>)
- Strathern, Marylin 1992. *After Nature. English Kinship in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szlezkin, Jurij [Юрий Слѣзкин] 2008. *Арктические зеркала. Россия и малые народы Севера*. Москва: Новое литературное обозрение.

- Szocialno-demograficseszki portret = *Социально-демографический портрет России по итогам всероссийской переписи населения 2010 года. Официальное издание.* Москва: Статистика России. 2012 (http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/portret-russia.pdf) (2015.05.26.)
- Szokolova, Zoja Petrovna – Valerij Vlagyimirovics Sztepanov [Зоя Петровна Соколова –Валерий Владимирович Степанов] 2007. Коренные малочисленные народы Севера. Динамика численности по данным переписей населения. *Этнографическое Обозрение* **2007/5**:75–95.
- Tyerjohina, Alexandra Nyikolajevna [Александра Николаевна Терёхина] 2011. Евангельские церкви как новый культурный контент коренных малочисленных народов Севера. *Előadás: IX Kongressz etnográfusok és antropológusok Russiában. Petrozavodsk, 4–8 július 2011.*
- Vallikivi, Laur 2001. Adaptation to the Other: Jamb-to Nenets in the 20th Century. *Pro Ethnologia* **12**:49–62.
- Vallikivi, Laur 2003. Minority and Mission: Christianisation of the European Nenets. *Pro Ethnologia* **15**:109–130.
- Ventsel, Aimar 2005. Urbane Identität sibirischer Indigener. Chantische Studenten in Surgut. In Stephan Bauer (szerk.) *Bruchlinien im Eis. Ethnologie des zirkumpolaren Nordens.* Wien: Lit Verlag. 17–30.
- Zakon HMAO-Jugrü. Закон ХМАО-Югры "О традиционных видах деятельности коренных малочисленных народов Севера в Ханти-Мансийском автономном округе" от 4 декабря 2001 г. *Статус коренных малочисленных народов России. Правовые акты. Книга Третья.* Москва: Издание Совета Федерации.